

Міністерство освіти і науки України  
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка  
Історичний факультет  
Кафедра історії України

Дипломна робота  
(бакалавра)

з теми: **«СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА УРЯДУ  
Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО (1648 – 1657 РР.)»**

Виконала: студентка IV курсу  
групи IstP1-B18  
спеціальності 014 Середня освіта  
(Історія та правознавство)  
денної форми навчання  
**Машталер Світлана Миколаївна**

**Науковий керівник:**  
кандидат історичних наук,  
старший викладач  
**Степанков Віталій Валерійович**

## ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	7
1.1. Історіографія проблеми.....	7
1.2. Огляд джерельної бази.....	13
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ МОДЕЛІ УКРАЇНСЬКИМ УРЯДОМ.....	17
2.1. Аграрна політика.....	17
2.2. Сприяння уряду розвитку промислового сектору економіки та торгівлі.....	25
2.3. Розвиток економічної думки доби гетьманату Б. Хмельницького.....	27
РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО.....	35
3.1. Курс уряду на перетворення козацтва у привілейований прошарок суспільства.....	35
3.2. Заходи уряду у сфері взаємовідносин з духівництвом, селянами та міщанами.....	39
3.3. Значення соціальної політики Б. Хмельницького.....	46
ВИСНОВКИ.....	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	54

## ВСТУП

**Актуальність теми.** Дана робота присвячена вивченню питання постаті відомого українського гетьмана Б. Хмельницького та соціально-економічної політики його уряду. Так як ми знаємо, наша країна володіє досить цікавою історією. Скільки всього пережив народ нашої славетної Батьківщини, багато трагічних подій було, але не забуваємо і про блискучі дні в історії нашої держави. Завдяки нашій Вітчизні ми можемо з величезною гордістю згадувати про таких відомих людей як: Григорій Сковорода, Ярослав Мудрий, Іван Франко, Леся Українка, Михайло Грушевський та інші. Серед яких вагоме місце належить саме Б. Хмельницькому. Не можемо оминати й події, які відбулись в Україні в 1648-1657 роках, чи як нам відомо, носить назву «Національно-визвольна війна» під проводом відомого гетьмана Б. Хмельницького. Вона стала віддзеркаленням демонстрації проти наявних форм управління та змагання за поліпшення умов життя різноманітних прошарків суспільства.

Нині всі сучасні цивілізовані країни світу прагнуть виховати свідомого патріота своєї держави. Я вважаю, що такою людиною може стати тільки той, хто досконало знає, глибоко поважає і з гордістю відстоює історію свого народу та кожного з визначних історичних постатей, державних діячів, національних героїв. Через це справжніх патріотів потрібно виховувати з самого дитинства. Це стало причиною детального вивчення тих державотворчих процесів та діячів, які брали у цьому участь, зокрема періоду Хмельниччини.

Вивчення життєвого шляху та державотворчої діяльності, поглядів та переконань Б. Хмельницького, специфіка соціально-економічної політики його уряду є особливо актуальними для нинішнього покоління. Адже, той час, в якому жив гетьман і сьогодні багато в чому перекликаються. Можна провести паралель між тим, що його турбувало усе життя і тим, над чим задумуються тисячі українців зараз. Нині, як і тоді стоїть питання про самобутність українського народу, культури та мови. Саме тому вивчення і

глибше пізнання світогляду, переконань, поглядів гетьмана та аспекти політики його уряду, ознайомлення з складнощами в державотворчій діяльності допоможе зрозуміти кожному хто він є і цінувати своє коріння, свою державу та мову.

На мою думку, Б. Хмельницький був дійсно непересічною та неоднозначною особистістю. Про його державотворчу та політичну діяльність написано багато книг, монографій, статей та робіт, як схвальних, так і негативного спрямування. Я глибоко переконана, що дана тема є надзвичайно актуальною та її необхідно краще висвітлити.

Актуальність даної теми зумовлюється також і необхідністю нагромадження знань з історії України в період Національно-визвольної війни 1648-1657 рр. Б. Хмельницького можна віднести до тих відомих постатей історії України, впливи чийх ідей розтягнулися і пізніше, думки котрих ніколи не втратять актуальності та стануть проблиском у майбутнє протягом тисячоліть. Він є тим, після кого залишилися помітні сліди в історії не тільки нашої країни, а й сусідніх держав.

На фоні тих подій, які зараз відбуваються в нашій країні для нас вивчення цього питання є досить значущим, оскільки дасть можливість перспективи розвитку демократичного суспільства. З вищесказаного випливає, що дана тема не втратила свою актуальність і нині. Завдяки детальному аналізу, проникливому розумінню похибок в історичній науці та запозиченню певного досвіду одного з найвизначніших періодів в історії нашої Батьківщини – Національно-визвольної війни під проводом відомого гетьмана – Б. Хмельницького.

**Об'єктом дослідження** є зовнішня і внутрішня політика українського уряду в середині XVII століття.

**Предметом дослідження** є соціально-економічна політика гетьманського уряду Б. Хмельницького.

**Хронологічні межі** охоплюють період з 1648 р. до 1657 р., що відомий як Національно-визвольна боротьба українського народу.

**Мета роботи** – дослідити й висвітлити сутність, особливості та специфіку соціально-економічної політики уряду Б. Хмельницького упродовж 1648 – 1657 рр.

Відповідно до мети дослідження визначено такі **завдання**:

- охарактеризувати історіографію проблеми та наявну джерельну базу дослідження;
- описати формування нової економічної моделі українським урядом;
- показати специфіку аграрної політики та детально описати розвиток економічної думки доби гетьманату Б. Хмельницького;
- з'ясувати сутність економічної політики уряду Б. Хмельницького;
- висвітлити курс уряду на перетворення козацтва у привілейований прошарок суспільства;
- розкрити заходи уряду у сфері взаємовідносин з духівництвом, селянами та міщанами;
- окреслити значення соціальної політики.

**Теоретико-методологічну основу роботи** становлять принципи науковості, історизму та об'єктивності. У ході розв'язання визначених завдань використано такі методи: аналізу і систематизації – з метою аналізу історіографії, для формування висновків до роботи. Якщо говорити про історичні методи, то були використані такі як: порівняльно-хронологічний і порівняльно-історичний.

**Апробація результатів дослідження** відбувалася під час участі у студентській науковій конференції ( на початку жовтня 2021 р.).

**Практичне значення роботи** полягає у тому, що її матеріали можуть використовуватися здобувачами вищої освіти для підготовки до семінарських занять з навчальних курсів історичного характеру, написання рефератів, курсових робіт, виступів на наукових конференціях, а також у процесі викладання історії України в закладах загальної середньої освіти.

**Структура роботи** відповідає визначеній меті та основним завданням дослідження і складається зі вступу, трьох розділів (поділених на окремі

підрозділи), висновків, списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг роботи – 58 сторінок. Обсяг основної частини – 53 сторінки.

## ВИСНОВКИ

Розв'язання поставлених у дипломній роботі завдань в контексті досягнення мети дослідження дозволяє мені сформулювати узагальнюючі висновки. Найбільш блискучою в цій темі є особистість відомого українського гетьмана Б. Хмельницького. Навколо його постаті та навколо соціально-економічної політики гетьманського уряду іще за життя точилося багато суперечок, які не вщухають і зараз. Національно-визвольна революція мала досить значний вплив на Україну. Вона є надзвичайно вагомою історичною подією щодо боротьби нашого українського народу.

Б. Хмельницький - визначна історична постать, яка залишила помітний слід в історії не тільки нашої Батьківщини, а й сусідніх з нами держав. Він вперше протягом двох століть зміг зробити так, що національна ідея об'єднала навколо себе всі патріотичні сили для спільної боротьби за незалежну країну. Зосередив всі сили, енергію різних прошарків тогочасного суспільства в єдиному спільному прагненні – розбудові соборної, самостійної, неподільної держави, що базувалась на своїй самобутності, власній історії, культурі, ідентичності. Ним були закладені основоположні принципи ідеї державотворення, на які зрівнювались усі наступні прихильники існування української держави. Варто високо оцінити соціально-економічну політику, яку проводив гетьман Б. Хмельницький і завдяки якій йому вдалось уникнути підводних каменів в соціальній і економічній сферах. Йому вдалося змінити ставлення всіх країн Європи та світу до української армії, а також показав себе чудовим полководцем і стратегом. Ним було збагачено військово мистецтво нашої країни та закладено основи розвідки та контррозвідки.

За роки правління Б. Хмельницький добився визнання Української козацької держави як самостійної та демократичної держави в очах лідерів сусідніх держав. Це все стало можливим завдяки прекрасно організованій дипломатичній діяльності. Сучасні дослідники оцінюють його як одного з найкращих дипломатів того часу.

Якщо говорити про історіографію та джерельну базу дослідження, то можна сказати те, що постаттю Б. Хмельницького, його політичними поглядами, діяльністю та його роллю в Національно-визвольній війні цікавляться і нині, але великий внесок внесли історики, які вивчали не тільки саму постать гетьмана, а й його політичні погляди, державотворчу діяльність. Хочу також додати те, що за своє життя він отримав багато негативних відгуків та критику, особливо стосовно його державницької політики, але більша частина відомих істориків ставляться і зараз про нього з великою пошаною до його політичних поглядів. Як на мене, варто обов'язково пам'ятати його величезний вклад в історію нашої Батьківщини, також треба більш детально досліджувати його державотворчу діяльність в українознавчому вимірі.

Я вважаю, що ми обов'язково маємо пам'ятати його величезний вклад в історію нашої країни, а також ми повинні досліджувати його державотворчий внесок. Завдяки його поглядам, переконанням та надзвичайним думкам, гетьман Б. Хмельницький зробив певну зміну в думках і кругозору жителів нашої держави. На мою думку, він є надзвичайно загадковою постаттю. Значення Б. Хмельницького в піднесенні історії нашої Батьківщини визначається його надзвичайно великим державотворчим доробком, його активною політичною діяльністю, яка служить майже ідеалом. А сам гетьман є надзвичайно цікавою та талановитою особистістю. Мені подобається, що незважаючи на те, що деякі дослідники не повністю оцінюють величезний вклад Б. Хмельницького в історію не тільки нашої рідної України, а й частково в світогляд тих, хто проживає в сусідніх державах, є ті, хто палко підтримує його погляди та ідеї.



## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

### Джерела

1. Гарасимчук В. Матеріали до історії козаччини XVII віку. Львів, 1994. 154 с.
2. Боплан Г. Л. Опис України. Львів: Каменяр, 1990. 301 с.
3. Документи Богдана Хмельницького (1648-1657) / відп. ред. Ф.П. Шевченко, упоряд. І. П. Крип'якевич. Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. 738 с.
4. Історія України в документах і матеріалах. Т. 3: Визвольна боротьба українського народу проти гніту шляхетської Польщі і приєднання України до Росії (1569–1654 рр.) / Відп. ред. С. М. Белоусов; Уклад. М.Н. Петровський і В. К. Путілов. Київ: Вид-во АН УРСР, 1941. 292 с.
5. Літопис Самовидця / Видання підготував Я.І. Дзира. Київ: Наукова думка, 1971. 208 с.
6. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки / під ред. Р.Г. Іванченка. Київ: Т-во Знання України, 1992. 192 с.
7. Мериме П. Українські козаки та їх останні гетьмани. Богдан Хмельницький. Львів: Каменяр, 1990. 211 с.
8. Універсали Богдана Хмельницького 1648-1657 / Упорядн.: І. Крип'якевич, І. Бутич. Київ: Альтернативи, 1998. 416 с.

### Література

9. Антонович В. Б. Про Козацькі часи на Україні. Київ: Дніпро, 1991. 238 с.
10. Антонович В.Б. Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори. Київ: Либідь, 1995. 816 с.
11. Борисенко В. Й. Соціально-економічний розвиток Лівобережної України в другій половині XVII ст. Київ: Наук. думка, 1986. 262 с.
12. Брехуненко В. Богдан Хмельницький. Київ, 2007. 68 с.
13. Буцинский П.Н. О Богдане Хмельницком. Харьков: Тип. М. Зильберберга, 1882. 240 с.

14. Гвоздик-Пріцак Л.М. Економічна та політична візія Богдана Хмельницького та її реалізація в державі Війська Запорізького. Київ: Обереги, 1999. 216 с.
15. Горак В. Хмельниччина (1648–1657 рр.): до питання про критику української критичної концепції / Історіографічні дослідження в Україні. 2014. Вип. 25. С. 302-320.
16. Грушевський М.С. Історія України-Руси: в 11 т. 12 кн. т. 9 (1). Хмельниччина, роки 1650 – 1653 рр. Київ: Наукова думка, 1996. 624 с.
17. Грушевський М.С. Історія України-Руси: в 11 т. 12 кн. т. 9 (2). Хмельниччина 1654 – 1657 рр. Київ: Наукова думка, 1955. 872 с.
18. Грушевський М.С. Хмельницький і Хмельниччина. Історичний ескіз. Львів: Видавництво «Світ». 2004. Т. 6. С. 466–489.
19. Гуржій О.І. Еволюція соціальної структури селянства Лівобережної та Слобідської України (друга половина XVII–XVIII ст.). Київ: А.С.К., 1994. 398 с.
20. Гуржій О.І. Наддніпрянська Україна та зарубіжний світ у соціально-економічних вимірах XVII–XVIII ст. Історичні нариси. Київ: Інститут історії України НАН України, 2022. 296 с.
21. Гуржій О.І., Орлик В. М. Селяни України та їх оподаткування в XVII - середині XIX ст.). Біла Церква: Вид. Пшонківський О. В., 2012. 278 с.
22. Гуржій О.І. Сто великих постатей і подій козацької України. Київ: Арій, 2008. 464 с.
23. Джеджула Ю. Таємна війна Богдана Хмельницького: історико–документальна оповідь. Київ: Молодь, 1995. 224 с.
24. Замлинський В.О. Богдан Хмельницький. Москва: Молодая гвардія, 1989. 336 с.
25. Карпов Г.Ф. Начало исторической деятельности Богдана Хмельницкого. Москва: Тип. Грачева, 1873. 265 с.
26. Качмарчик Я.Ф. Гетьман Богдан Хмельницький. Львів: Перемишль, 1996. 327 с.

27. Козюк В.В., Родіонова Л.А. Історія економіки та економічної думки: підруч. Тернопіль: ТНЕУ, 2015. 792 с.
28. Коляда І.А. Богдан Хмельницький. Харків: Фоліо, 2019. 121 с.
29. Крип'якевич І.П. Богдан. Львів: Світ, 1990. 408 с.
30. Крип'якевич І.П. Соціально-політичні погляди Богдана Хмельницького: Український історичний журнал. 1957. № 1. С. 94-105.
31. Куліш П.О. Хмельницина: історичне оповідання. Петербург: Друк. П. А. Куліша, 1861. 128 с.
32. Кулиш П.А. Отпадение Малороссии от Польши (1340-1654): Москва: Унив. тип., 1888. 283 с.
33. Медвідь Л.А. Економічні погляди Богдана Хмельницького та започаткування економічної освіти в Україні з козацької доби. 2004. С. 12-16.
34. Огієнко І. Богдан Хмельницький. Київ: Наша культура і наука, 2004. 448 с.
35. Оглоблин О. Думки про Хмельниччину. Нью-Йорк, 2019. 88 с.
36. Плохій С. Наливайкова віра: Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні. Вид. 2-ге, випр. Київ: Критика, 2006. 494 с.
37. Рудакевич О.М. Українська національна ідея в період гетьманування Богдана Хмельницького. Вісник ТДТУ. 1996. №1. С. 18-24.
38. Смолій В. А. Економічна історія України: іст.-екон. дослідж. Київ: Ніка-Центр, 2011. Т. 1 . 2011. 694 с.
39. Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький (Соціально-політичний портрет). Київ, 1993. 504 с.
40. Смолій В.А. Українська держава другої половини XVII–XVIII ст.: політика, суспільство, культура. Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. 671 с.
41. Смолій В.А. Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку: Матеріали П'ятих Всеукраїнських історичних читань. Київ. Черкаси, 1995. 220 с.

42. Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція (1648-1676 рр.). Київ: Альтернативи, 1999. 352 с. (Україна крізь віки. Т. 7)
43. Смолій В.А., Степанков В.С. Українська національна революція XVII ст. (1648 – 1676 рр.). Київ, 2009. 447 с.
44. Смолій В.А, Степанков В.С. Український Гетьманат: нариси історії національного державотворення XVII–XVIII ст. в 2 кн. Кн. 2. Київ: Інститут історії України НАН України, 2018. 580 с.
45. Смолій В.А., Степанков В.С. Український політичний проект XVII ст.: становлення національного інституту влади. Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. 194 с.
46. Смолій В.А., Степанков В.С. Селянство в процесі розбудови Української держави в середині XVII ст. (1648 – 1657 рр.) // Історія українського селянства: Нариси в 2-х томах. Київ, 2006. Т. 1. 632 с.
47. Смолій В. А. Формування соціальної свідомості народних мас України в ході класової боротьби. Друга половина XVII-XVIII ст. Київ, 1985. 264 с.
48. Сорока Ю. Походи Богдана Хмельницького, 1648-1654. Київ: Фоліо, 2011. 120 с.
49. Стороженко І.С. Богдан Хмельницький і Запорозька Січ кінця XVI – середини XVII століть. Дніпродзержинськ: Вид. дім «Андрій», 2007. Кн. 2 : Генезис, еволюція та реформування організаційної структури Січі. 418 с.
50. Ткачук А.І. Особистість Б. Хмельницького в історіографічному доробку українських і польських істориків // Наукова праця Гуманітарно-наукового університету Яна Длугоша. Ченстохова. 2018. Вип. 17. С.219-227.
51. Ткачук А.І. Особливості висвітлення постаті Богдана Хмельницького у сучасній польській та українській історіографії // Історичний архів. Наукові студії: Зб. наук. пр. Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили, 2015. Вип. 14. С. 200-209.
52. Токарев В. Возвращение на пьедестал: исторический комментарий к фильму «Богдан Хмельницкий» / Історіографічні дослідження в Україні. 2008. С. 427-455.

53. Уривалкін О.М. Гетьмани України та кошової Запорізької Січі. Київ: Дакор, КНТ, 2008. 395 с.
54. Хоткевич Г.М. Два гетьмани. Київ: Дніпро, 1991. 105 с.
55. Чуткий А. Аграрний гамбіт Богдана Хмельницького, 2020 р.
56. Юга О.А. Політика уряду Б. Хмельницького щодо селянства та міщанства у період між Зборівським та Білоцерківським договорами (серпень 1649 – вересень 1651 рр.): Історичні науки. Кам'янець-Подільський, 2005. С. 198-211.
57. Юга О.А. Політика уряду Богдана Хмельницького щодо шляхти: 1648-1657 рр.: Історичні науки. Кам'янець-Подільський, 2005. С. 34-44.
58. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Київ: Критика, 2005. 380 с.